

МОДЕЛИ НА ПОЛИТИЧЕСКА КУЛТУРА В СЛЕДВОЕННА ПОЛША И БЪЛГАРИЯ

Искра Баева

Допреди десетина години почти никой не изпитваше съмнение, че Полша и България принадлежат към една социално-политическа и културна общност, добила легитимация при големите геополитически преобразования след Втората световна война и наречена Източна Европа. Сега общността помежду ни съвсем не изглежда безспорна, тъй като новите политико-икономически реалности разделиха единното по-рано понятие Източна Европа на ясно обособени части – в нашия случай на Централна и Югоизточна Европа, позната като Балкани. А когато към нарастващите различия добавим и неохотата, с която поляците винаги са приемали славянската си идентичност, подобията почти изчезват. Днес двете доскоро по терминология “братски” държави се движат по различни писти към новата обща цел – Европа като общополитическа, икономическа, цивилизационна общност. Но вече са различни не само пистите, но и скоростта на движението по тях.

Как стана така, че днес България и Полша изглеждат толкова различни, дали причината е само в различното им географско разположение, а от там в различните геополитически реалности? Точно на този въпрос ще се опитам да отговоря в краткото си съобщение през призмата не само на особеностите в политическото развитие на двете славянски и източноевропейски държави през последните петдесет години, но и на това, което е заложено в предишните столетия. Едва ли има нужда изрично да подчертавам значението на традицията и миналото за настоящето и бъдещето. Вместо това ще се опитам да очертая разликите в политическата култура, с която влизат в големите преобразования след Втората световна война поляци и българи и какво отражение дават тези различия в хода на политическата еволюция на пренесената от Съветския съюз политическа система – еволюция от сталинизъм през десталинизация, отчаяни опити за икономически реформи на т. нар. реален социализъм до окончателния му крах в края на 80-те години.

Може би най-важната отлика между българи и поляци е тяхната принадлежност към различни църкви, макар и в по-голямата рамка, определяща европейската принадлежност, а именно християнството. Поляците приемат християнството от западния му център – Рим, докато българите, макар и по-рано – от Изток, от Константинопол. Така след схизмата от 1054 г. те попадат в две различни, враждебни и воюващи помежду си църкви – римокатолическата и православната. Освен политическите проблеми, породени от различната духовна насоченост, католичеството и православиято раждат и различна политическа култура. Най-малкото поради ясната и единна подчиненост и централизация при католицизма, докато в същото време всяка православна църква се чувства по-тясно свързана и подчинена на местния владетел, отколкото на общия духовен център. При това още в средновековието като отличителна черта на българите се очертава бунтът срещу каноните на официалната църква и търсене на обяснение за истината в отрицанието на светската власт – богомилството. Силното влияние на богомилската ерес залага у българите неуважение към държавата и нейните органи.

Втората голяма разлика е свързана със съдбата на двата народа след краха на средновековните им държави. Самостоятелното държавно съществуване на българи и поляци приключва за дълго, подобие обаче свършва до тук. Българската държава е унищожена от неевропейската Османска империя в похода ѝ на Запад, който разширява присъствието на неевропейската религия – исляма. Османската инвазия е спряна в сърцето на Европа, но в продължение на пет века (цяла епоха) Балканите се оказват извън развитието на европейската цивилизация. Не е лесно и на поляците, които преживяват трикратна подялба между съседните империи, докато в крайна сметка се оказват в три различни държави, като най-голям брой от тях попадат в Руската евразийска държава. Но трагизмът на разпокъсаността все пак не може да се сравни с българската съдба на фактическо поробване в чужда и враждебна по организация и религия държава. Въпреки разделението поляците все пак попадат в три различни, но европейски и християнски държави (Руската, Австрийската империя и Прусия). За българите най-важното качество става умението да се оцелява, което заляга и в народната култура, в поговорки от рода на: “Преклонена глава сабя не я сече”. Петте века съществуване във враждебна държава засилват негативизма

на българите към държавата като нещо чуждо, враждебно, потисническо. И още нещо – след дългото владичество българското общество излиза изравнено, с унищожена или претопена аристокрация, със силни егалитаристични настроения. Различна е картината в полските земи, където аристокрацията – едрата и дребната, запазва ролята си в полското общество и в освободителното движение.

Има и нещо общо – в българските земи в десетилетията преди Освобождението и в руската част от полските земи връх взема идеята за конспиративно и въоръжено освободително движение, която остава своя отпечатък по-късно върху политическите нрави на възстановената национална държава. Традицията на насилието, на политическите убийства не прекъсва със създаването на собствена държава, а става част от нейната политическа практика – жертва на тази традиция е първият президент на Полската република Габриел Нарутович, а в България списъкът на убитите политически дейци е твърде дълъг и съдържа имената и на министър-председателите Стефан Стамболов, Димитър Петков, Александър Стамболийски. Пак на силовото противопоставяне се дължи и неуспешният опит да се приложат принципите на парламентарна демокрация както в Третото българско царство, така и във Втората полска република. Тяхната история е изпълнена с преврати, с насилие към политическия опонент, с манипулирани избори или с несъобразяване с изборните резултати.

С такова историческо наследство Полша и България посрещат Втората световна война. През трагичните за Европа военни години поляци и българи се намират в различно положение – поляците са първите официални жертви на нацистката агресия, докато българите за кратко, благодарение на германците, почти успяват да реализират националния си идеал. Поляците организират могъщо съпротивително движение, насочено предимно срещу германските окупатори, но и срещу съветската анексия на източните полски покрайнини. Българите са уникални с това, че са единствената сателитна на Германия държава, която създава съпротивително движение, макар и в обхват, несравним с полския. Съпротивата, която има характер и на гражданска война, допълнително ожесточава политическите отношения в следвоенния период, но голямата разлика е противоположното отношение, което поляци и българи имат към новата свръхсила в Източна Европа – Съветския съюз. За преобладаващия брой поляци Съветският съюз е “вторият окупатор” или

в най-добрия случай "съюзник на нашите съюзници", докато за българите той е "традиционният освободител", с чиято помощ България си връща по мирен път Южна Добруджа и с когото поддържа дипломатически отношения почти до края на войната.

Сериозни отлики съществуват и в характера и в ролята на новия основен политически играч в следвоенна Източна Европа – комунистическото движение. В Полша то традиционно не е популярно (най-малкото заради антинационализма си при раждането на Полската държава през 1918 г.), възприемано е като проводник на чужда (съветска) външна политика (заради принадлежността си към Третия интернационал) и на защитник на националните малцинства (заради големия брой евреи, украинци и т. н. в комунистическото движение) в пъстрата етнически Втора полска република. В предвоенна Полша компартията е маргинална и затова унищожаването ѝ, както и на кадрите ѝ през 1938 г. от Сталин не може да се сравни с психологическото въздействие на Катинските убийства. Съвсем различно е мястото на комунистическото движение в България – на изборите след Първата световна война гласоподавателите я нареждат на второ място след аграрния БЗНС, тя е достатъчно популярна, за да организира партизанско движение в годините на Втората световна война, въпреки че точно тогава България изглежда толкова близо до националния си идеал, тя е и значително по-българска по членски състав от много други източно-европейски компартии. Затова и изходната база за налагане на съветския модел в България и Полша е доста различна. БРП (к) има много по-голяма легитимност и симпатии сред българското население особено като се има предвид тясната ѝ обвързаност точно с тази от създателките на Антихитлеристката коалиция, която добива решаваща дума за съдбата на Източна Европа. В Полша католицизмът, антирусизмът, естествено трансформирал се в антисъветизъм, правят силовото налагане на новата система доста поткровено и с по-малко обществени илюзии.

Предпоставка за откровено налагане на сталинизма е трансформацията на политическата система, извършена в годините на т. нар. народна демокрация. В цяла Източна Европа новата система се утвърждава с помощта на насилие срещу политическите противници, но такъв е общият дух на следвоенната епоха. В епохата на големи преобразования политическите се осъществяват още до края на 40-те год., докато икономическите тогава едва започват, всич-

ки източноевропейски държави започват да крачат в общия строй на съветски сателити, но с различна стъпка и с различна мотивация. За поляците католицизмът, погледът към западната култура, към която принадлежат, и силните полски лобита в големите западни държави, представляват някаква гаранция за по-далечно бъдеще и придават на полския “социализъм” временен характер. В резултат от това поляците приемат новите геополитически реалности по-скоро като поредната временна историческа злина, сиреч с примирение.

Новото място на България редом с поредния победител в поредната голяма война дава на населението много по-големи надежди за ускорение – индустриализация, окрупняване и модернизиране на изостаналото селско стопанство. Затова след първите години на политически спорове и сблъсъци за посоката на развитие българите се приспособяват към новата система. Такава е основата на своеобразната легитимност на българския социализъм (въпреки чисто конюнктурното отрицание на този факт днес), като в случая трябва да се прибавят и значително по-голямата необходимост от модернизация в България и опитът да се потърси осъществяването ѝ по пътя, предлаган от социализма. Въпрос на наследени традиции е и уникалното за Източна Европа отношение на българите към Съветския съюз – след 1968 г. (дотогава просъветски чувства имат и чехите) те са единствените, които се отнасят със симпатии и съпричастност към господстващата на Изток свръхсила. Частен случай в политическата култура е отношението към новата власт на водещата социална групировка – интелигенцията. В българския случай интелигенцията като цяло, въпреки значимите, но малобройни изключения, показва твърде висока степен на адаптивност. Не така изглеждат нещата в отношението на интелигенцията към властта при Третата полска република. Там разделението “те” (властта) – “ние” (немалка част от обществото, водена от интелигенцията) се превръща в трайна обществена характеристика.

Най-общо казано, двата модела на следвоенна политическа култура могат да се характеризират така: българският – на приспособяване и търсене на предимства и възможности за развитие в рамките на съществуващата система, полският – на временно примирение с нея само до първата слабост на властта, която предизвиква и незабавен опит за промяна. Оттук е лесно да се обяснят разликите в политическата история на социализма в двете страни – в Бъл-

гария промените винаги са инициирани отгоре и стигат само до границите на разрешеното и приемливото за системата и за външната ѝ опора, докато в Полша общественно-политическите кризи са периодични (1956, 1968, 1970, 1980 – 81 г.), те са предизвикани и съпроводени с масово противопоставяне на населението на властта, а когато се наложи, и на външния фактор. Тези особености придават и различен облик на двете страни както в рамките на Източния блок, така и вън от него. България е известна като най-верен и близък съюзник на Съветския съюз (до назоваването ѝ “шестнадесета съветска република”), Полша става “ужасното дете” на социализма, от което могат да се очакват само неприятности.

Основополагащата българска идея за прагматизма, за извличането на предимства от всяко положение е реализирана най-последователно от Тодор Живков, управлявал България в продължение на три десетилетия и половина. Но тя изглежда за предпочитане само на пръв поглед, още по-точно – само в рамките на системата на “реалния социализъм”. Когато тази система през втората половина на 80-те години започва да се разпада, България се оказва напълно неспособна да се приспособи към новите реалности без икономическата опора на СИВ, без военно-политическата защита на Варшавския договор, без необходимата конкурентно-способност в пазарни условия. Изводът е, че чистият прагматизъм, така характерен за следвоенна България, може да бъде за предпочитане само при статичност и трайност на системата, но при всяко ускорение или рязка промяна той се оказва пагубен за бъдещето.

Точно обратно изглеждат нещата в Полша. Тя представлява голям проблем на Източна Европа преди всичко поради невъзможността там да се поддържа трайна политическа и икономическа система. Традиционният национален романтизъм тласка поляците към неподчинение и несъгласие с политическите ограничения независимо от икономическата цена, която трябва да се плати за бунта. Но болезнените конвулсии на икономическата система на социализма в Полша ѝ дават предимството да експериментира с различни методи, докато накрая управляващата партия – ПОРП, сама се убеждава в необходимостта от коренно преустройство върху принципите на пазарната икономика. Част от икономическите изпитания на прехода са изпитани от поляците още преди рухването на социализма и това им помага след 1989 г.

Що се отнася до днешната политическа реалност, тя и в бъл-

гарския, и в полския случай е още далеч от истинските принципи на парламентарната демокрация, наследеният не само от последните 50 години, но и от предишните епохи авторитаризъм продължава да прозира в политическия живот. Но в това отношение двете държави са значително по-близки, отколкото в икономическо отношение. Както е известно, да се постигне демокрацията и като механизъм, и като съзнание, не е лесно – тя продължава да бъде по-скоро желана цел за цялата европейска цивилизация. Но без икономически просперитет демокрацията е не само невъзможна, но и безсмислена.